

ΠΡΟΛΕΓΟΜΕΝΑ: ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΚΡΙΣΗΣ

«We are condemned to live forward, but to understand backward».

Σ. Κίρκεγκορ

«Μπορούμε να προβλέψουμε μόνον τα γεγονότα που έχουν ήδη συμβεί».

Ό. Ουάιλντ

Βιώνουμε τον πέμπτο χρόνο μιας κρίσης που μοιάζει να μην έχει τέλος. Για να αναζητήσουμε μια διέξοδο από αυτή, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να καταλάβουμε πώς δημιουργήθηκε. Μια δεδομένη άποψη την εξηγεί αποδίδοντας την αποκλειστική ευθύνη στο –προφανώς– αμαρτωλό κομματικό σύστημα της χώρας. Για παράδειγμα, ο Π. Κονδύλης, σχεδόν προφητικά, έγραφε ήδη το 1991 ότι το τελευταίο αποτελεί «αγωγό εκποίησης της χώρας με μόνο αντάλλαγμα τη δική του διαιώνιση, δηλαδή τη δυνατότητα του να προβαίνει σε υλικές παροχές παίρνοντας παροχές ψήφων» και ότι με αυτό τον τρόπο «εκχωρεί τις αποφάσεις για το μέλλον της στους δανειοδότες της»¹.

Αυτή είναι η μισή μόνο αλήθεια. Στην πραγματικότητα, τα πράγματα είναι πιο περίπλοκα. Η κρίση είναι παγκόσμια και οι αμαρτίες του ελληνικού πολιτικού συστήματος απλώς επέτειναν σε ακραίο βαθμό στη χώρα μας τις δυσμενείς συνέπειές της. Για

την ακρίβεια, η ήπειρός μας βιώνει τη συσσώρευση μιας οικονομικής και μιας θεσμικής κρίσης: μιας γενικότερης κρίσης, αυτής του παγκόσμιου καπιταλισμού, η οποία διαπλέκεται με τη στρεβλή διαδικασία και τα προβλήματα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Η ουσία της συνίσταται στις τεκτονικές τριβές που προκαλεί η μετάβαση από το κείνσιανό κράτος της ελεγχόμενης αγοράς στο νεοφιλελεύθερο μοντέλο τής σχεδόν πλήρους απελευθέρωσης της.

Ας τα πάρουμε με τη σειρά. Η επικράτηση τον προηγούμενο αιώνα του κράτους πρόνοιας, ως θεσμικού μηχανισμού που εξασφαλίζει τη συντήρηση και την αναπαραγωγή της εργατικής τάξης, αποτέλεσε νομοτελειακή αναγκαιότητα του συστήματος της αγοράς. Η μεγάλη άνθηση των προνοιακών θεσμών των δεκαετιών 1950-70 υπήρξε αντίθετα συγκυριακό φαινόμενο, άμεσα συνδεδεμένο με τους εξαιρετικούς ρυθμούς οικονομικής ανάπτυξης, την εξάλειψη της ανεργίας και τη μεγιστοποίηση της ισχύος των εργατικών συνδικάτων και των σοσιαλδημοκρατικών κομμάτων. Τότε ελάχιστοι θα δίσταζαν να συνυπογράψουν τη διαπίστωση του Γ. Κασιμάτη² ότι το «μαγικόν τρίγωνον» της «πλήρους απασχολήσεως», της «οικονομικής αναπτύξεως» και της «οικονομικής σταθερότητας» αποτελεί ήδη «δικαιοποιηθέντα στόχον της οικονομικής πολιτικής των κρατών».

Το τέλος της χρυσής εποχής ήρθε στα μέσα της δεκαετίας του 1970 και συμπίπτει χρονικά με την οικονομική κρίση που προκάλεσε η απότομη άνοδος της τιμής του πετρελαίου, μετά τον αραβοϊσραηλινό πόλεμο του Γιομ Κιπούρ (1973). Η κρίση αυτή είχε δομικό χαρακτήρα και διάρκεια, με βασικό χαρακτηριστικό το λεγόμενο στασιμοπληθωρισμό, την ταυτόχρονη δηλαδή συνύπαρξη πληθωρισμού και ανεργίας, που έπαψαν να αποτελούν κυκλικά και αλληλοαποκλειόμενα φαινόμενα. Για το λόγο αυτό, η απασχόληση δεν ήταν πλέον δυνατόν να τονωθεί με την παραδοσιακή κείνσιανή συνταγή τής κρατικά υποβοηθούμενης, πληθωριστικής αύξησης της ζήτησης.

Για την κρατούσα νεοκλασική άποψη στο χώρο των οικονομολόγων, οι αιτίες της κρίσης πρέπει να αναζητηθούν στη διαχρονική αύξηση των μισθών που επιβάρυνε το κόστος του συντελεστή εργασίας, σε συνδυασμό με τη διόγκωση της δημόσιας κατανάλωσης που διεύρυνε τα κρατικά ελλείμματα. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στο πλαίσιο της σχετικής βιβλιογραφίας και στην έμμεση επιβάρυνση του κόστους παραγωγής που επέφερε η επέκταση του συστήματος κοινωνικής ασφάλειας και η εν γένει προστατευτική εργατική νομοθεσία.

Στην πραγματικότητα, οι αιτίες της κρίσης ήταν βαθύτερες. Πράγματι, από οικονομική άποψη, σημειώθηκε βαθμιαία μείωση του μέσου ποσοστού κέρδους, λόγω της αύξησης του μεταβλητού κεφαλαίου που προήλθε από τη βελτίωση των πραγματικών μισθών. Καθοριστικότεροι ήταν όμως οι πολιτικοί λόγοι: ο συμβιβασμός του κράτους πρόνοιας, που συνεπαγόταν μια πρωτοφανή στην ιστορία άνοδο του επιπέδου ζωής των εργαζομένων, δεν ήταν πια διατηρήσιμος, γιατί δεν ανταποκρινόταν πλέον ούτε στα συμφέροντα του ενισχυμένου από την παγκοσμιοποίηση κεφαλαίου ούτε στη νέα ισορροπία κοινωνικών δυνάμεων.

Η εγκατάλειψη του συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Μπρέτον Γουντς υπήρξε η επιβεβαίωση της αδυναμίας για μια εθνική, κεϊνσιανή διαχείριση των βασικών οικονομικών μεγεθών και επιτάχυνε τις τάσεις παγκοσμιοποίησης. (Το σύστημα του Μπρέτον Γουντς καθιέρωνε σταθερές συναλλαγματικές ισοτιμίες σε σχέση με το δολάριο, οι οποίες μπορούσαν να τροποποιηθούν μόνο σε περίπτωση σοβαρών εσωτερικών οικονομικών ανισορροπιών. Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο [ΔΝΤ] ιδρύθηκε για να εγγυηθεί τη σταθερότητα του συστήματος και να χρηματοδοτεί βραχυπρόθεσμες ανάγκες σε περίπτωση ελλειμμάτων. Η εγκατάλειψη του συστήματος δείχνει τη μετάβαση από την πολιτική στην αγοράία ρύθμιση των διεθνών χρηματιστηριακών σχέσεων. Βλ. περισσότερα παρακάτω, Δεύτερο Μέρος, Κεφάλαιο 2.)

Οι αντικειμενικές αυτές αλλαγές στο οικονομικό σύστημα επιταχύνθηκαν από την επικράτηση μιας πολεμικής ιδεολογίας των αγορών, το νεοφιλελευθερισμό³. Πνευματικό παιδί του Φ. Χάγιεκ και της Σχολής του Σικάγου, αναδείχτηκε γρήγορα στη νέα, σιδηρά ορθοδοξία του κατεστημένου, σε «έναν κοινό πυρήνα σοφίας που ασπάζονται όλοι οι σοβαροί οικονομολόγοι»⁴. (Οι θιασώτες του ισχυρίζονται ότι όσοι δεν ασπάζονται τα βασικά δόγματά του δεν είναι κακοί οικονομολόγοι. Απλώς δεν είναι οικονομολόγοι.)

Ο πυρήνας του νεοφιλελευθερισμού έγκειται στην πεποίθηση ότι, όπως αυτορρυθμίζονται τα οικοσυστήματα, έτσι και η αγορά, αν αφεθεί στους δικούς της μηχανισμούς, θα βρει την ιδανική ισορροπία και θα παράγει ευημερία. Αντίθετα, οποιαδήποτε πολιτική ρύθμισή της, όπως αυτές των κέϊνσιανών παρεμβάσεων και του κράτους πρόνοιας, είναι εξ ορισμού βλαπτική. Έτσι, κατά τον πρόεδρο Ρέιγκαν, οι εννέα πιο τρομακτικές λέξεις της αγγλικής γλώσσας είναι «I'm from the government and I'm here to help» (Είμαι από την κυβέρνηση και ήρθα για να βοηθήσω). Η πολεμική κραυγή του νεοφιλελευθερισμού είναι καμία αγορά κλειστή, καμία αγορά με δεσμά στην ελευθερία της.

Στο πλαίσιο αυτό, οι νεοφιλελεύθεροι θεωρούν ότι αναγκάιο όρο για την τόνωση της οικονομικής ανταγωνιστικότητας αποτελεί η καθολική ανατροπή των μεταπολεμικών ισορροπιών κρατών και οικονομιών, στην εξής κατεύθυνση: εξαφάνιση του παρεμβατικού ρόλου του κράτους, το οποίο στην καλύτερη περίπτωση θα έχει το ρόλο «ρυθμιστή», πλήρης απελευθέρωση της κίνησης κεφαλαίων, εμπορευμάτων και υπηρεσιών, μέσω της κατάργησης των σχετικών προστατευτικών εθνικών νομοθεσιών, ιδιωτικοποιήσεις, απορύθμιση της αγοράς εργασίας.

Όχημα διεθνούς διάδοσης της νέας αυτής ορθοδοξίας (και φυσικά των συμφερόντων που εξυπηρετεί) έγιναν από τη δεκαετία του 1980 το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και η Παγκόσμια Τράπεζα. Όπως αναφέρει ο νομπελίστας και πρώην επικεφαλής της Παγκόσμιας Τράπεζας Τζ. Στίγκλιτς, για το σκοπό αυτό ξεκίνη-

σε από το 1982 στους εν λόγω οργανισμούς μια πλήρης «εκκαθάριση» όλων των κείνσιανών επιρροών⁵. Έτσι, το ΔΝΤ επεξεργάστηκε για πρώτη φορά το 1983 ένα πλήρες πρόγραμμα «διαρθρωτικής προσαρμογής», ως γενική συνταγή την οποία θα πρέπει να ακολουθούν τα κράτη που ζητούν δάνειο από αυτό (η διαβόητη «συναίνεση της Ουάσινγκτον» [«Washington consensus»], αφού και οι δύο αυτοί οργανισμοί βρίσκονται στον ίδιο δρόμο της αμερικανικής πρωτεύουσας).

Έκτοτε, κάθε χώρα που ζητά δάνειο από το Ταμείο υποχρεώνεται να ακολουθήσει τις περίφημες αυτές «διαρθρωτικές αλλαγές», οι οποίες τυποποιήθηκαν, λίγο ως πολύ, στην παρακάτω «συνταγή»:

- Συμπίεση του μισθολογικού κόστους και απορύθμιση της εργατικής νομοθεσίας, με σκοπό τη μεγιστοποίηση της ιδιωτικής κερδοφορίας.
- Πλήρης άρση κάθε προστατευτικού μέτρου της εθνικής παραγωγής.
- Μαζική μεταφορά πόρων από το δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα (ιδιωτικοποιήσεις).
- Μονεταριστική πολιτική λιτότητας με έμφαση στη δραματική μείωση των δημόσιων δαπανών, ιδίως των κοινωνικών.

Με αυτό τον τρόπο, οι εθνικές κυβερνήσεις ουσιαστικά εξαφανίζουν κάθε προστατευτική νομοθεσία και διευκολύνουν την εξαγορά των σημαντικότερων δημόσιων επιχειρήσεων από τις μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες. Επειδή, δε, οι όροι χορήγησης των δανείων είναι πάντα λεόντειοι υπέρ των ξένων δανειστών, μεγάλο τμήμα του εγχώριου πλούτου καταληστεύεται: μόνο από το 1980 μέχρι το 2007, υπολογίζει ο Ντ. Χάρβεϊ, πάνω από πενήντα σχέδια Μάρσαλ, δηλαδή περισσότερα από 4,6 τρισ. δολάρια, πληρώθηκαν από τους λαούς της περιφέρειας προς τους πιστωτές

τους⁶. «Τι περίεργος κόσμος», σχολιάζει σχετικά ο Στίγκλιτς, «αυτός στον οποίο οι φτωχές χώρες επιδοτούν τις πλουσιότερες»⁷!

Η εφαρμογή αυτών των πολιτικών, παρά τους ισχυρισμούς των απολογητών τους, δε βελτίωσε τις επιδόσεις της παγκόσμιας οικονομίας: ο μέσος συνολικός παγκόσμιος ρυθμός ανάπτυξης ανερχόταν περίπου στο 3,5% κατά τη δεκαετία του 1960 και στο 2,4% κατά τη δεκαετία του 1970. Αντίθετα, κατά τις δεκαετίες επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού είναι πολύ χαμηλότεροι: 1,4% και 1,1% για τις δεκαετίες του 1980 και 1990 αντίστοιχα και μόλις 1% για τη δεκαετία του 2000⁸. (Μάλιστα, η «ατμομηχανή» της αναιμικής αυτής ανάπτυξης είναι τα τελευταία χρόνια η Κίνα, μια χώρα που κανένας νεοφιλελεύθερος δε θα υιοθετούσε ως ιδανικό του.)

Το σημαντικότερο όμως χαρακτηριστικό των πολιτικών αυτών είναι ο ταξικός χαρακτήρας τους: ενώ το κράτος πρόνοιας, μέσω της ρύθμισης της αγοράς και της καθιέρωσης των κοινωνικών δικαιωμάτων, άμβλυne τις κοινωνικές ανισότητες, περιορίζοντας ως ένα βαθμό την οικονομική και πολιτική ισχύ των κυρίαρχων τάξεων, ο νεοφιλελευθερισμός επιδιώκει την αναβίωση των προνομίων και της αχαλίνωτης ισχύος τους.

Στο πλαίσιο αυτό, η μείωση των ανώτατων φορολογικών κλιμακίων υπέρ των πλουσίων και των εταιρειών συνδυάζεται με μέτρα όπως η πειθαρχήση των εργατικών σωματείων, η συμπίεση των μισθών και η περιστολή των κοινωνικών δικαιωμάτων (όπως τα προνοιακά δικαιώματα, η ισχύς των Συλλογικών Συμβάσεων Εργασίας [ΣΣΕ] ή το δικαίωμα στην απεργία). Για παράδειγμα, την περίοδο αυτή στις ΗΠΑ ο μεν προσωπικός ανώτατος φορολογικός συντελεστής μειώθηκε από το 78 στο 28%, ο δε εταιρικός από το 70 στο 28%. Όπως παροιμιωδώς παραδέχεται ο δεύτερος πλουσιότερος άνθρωπος στον κόσμο, ο Γ. Μπάφετ, «πράγματι διεξάγεται ένας ταξικός αγώνας και η τάξη μου είναι αυτή που κερδίζει»⁹.

Έτσι, στο τέλος της δεύτερης θητείας Ρέιγκαν, το εισόδημα

του φτωχότερου δέκατου του πληθυσμού μειώθηκε σε σχέση με το μέσο εισόδημα κατά 11%. Η μείωση ήταν ακόμα μεγαλύτερη στη θατσερική Μεγάλη Βρετανία, όπου οι φτωχοί αυξήθηκαν κατά 85% και έφτασαν το 1985 τα 7,2 εκατομμύρια¹⁰. Ακόμα σημαντικότερη ήταν η αύξηση του ποσοστού παιδικής φτώχειας, η οποία στις ΗΠΑ αυξήθηκε από 12% στο 22% του συνόλου, ενώ στη Μεγάλη Βρετανία από 5 σε 15% προκειμένου για οικογένειες και με τους δύο γονείς, ενώ η αύξηση είναι δραματικότερη στις μονογονεϊκές¹¹.

Σύμφωνα με στατιστικές εκτιμήσεις, στην άλλη εμβληματική χώρα του νεοφιλελευθερισμού, στη θατσερική Μεγάλη Βρετανία, το εισόδημα του πλουσιότερου δέκατου του πληθυσμού αυξήθηκε κατά το διάστημα 1979-92 κατά 50%, ενώ το αντίστοιχο του φτωχότερου δέκατου μειώθηκε κατά 17%¹². Γενικότερα, στις χώρες του Οργανισμού Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) από τη δεκαετία του 1960 έως αυτή του 1990 το 80% του πληθυσμού υπέστη σχετική μείωση του εισοδήματός του ως ποσοστού επί του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ), την οποία καρπώθηκε το 5% των πιο εύπορων στρωμάτων¹³.

Η έκρηξη των κοινωνικών ανισοτήτων δείχνει ότι από την άποψη αυτή, της αντίστροφης αναδιανομής πλούτου, ο νεοφιλελευθερισμός υπήρξε ιδιαίτερα αποτελεσματικός. Ο πλούτος των τριακοσίων πενήντα οχτώ πλουσιότερων μεγιστάνων το 1996 ήταν ίσος με το συνολικό εισόδημα του φτωχότερου 45% του παγκόσμιου πληθυσμού (2,3 δισεκατομμύρια άνθρωποι). Ακόμα χειρότερα (για εμάς τους υπόλοιπους...): οι διακόσιοι πλουσιότεροι του κόσμου υπερδιπλασίασαν την περιουσία τους μεταξύ 1994 και 1998, σε περισσότερο από 1 τρισ. δολάρια. Τα περιουσιακά στοιχεία των τριών μόνο κορυφαίων δισεκατομμυριούχων έφτασαν να είναι ανώτερα από το συνδυασμένο ΑΕΠ όλων των λιγότερο ανεπτυγμένων χωρών («least developed countries») και των εξακοσίων εκατομμυρίων ανθρώπων του πληθυσμού τους¹⁴.

Ανάλογα επιδεινώθηκαν οι ανισότητες μεταξύ πλούσιων και

φτωχών χωρών, παρά την εντυπωσιακή άνοδο στο παγκόσμιο προσκήνιο ορισμένων χωρών της νοτιοανατολικής και ανατολικής Ασίας. Από τις πενήντα φτωχότερες χώρες του κόσμου, είκοσι τρεις είχαν χαμηλότερο μέσο εισόδημα το 1999 απ' ό,τι το 1990¹⁵. Η αύξηση των ανισοτήτων υπήρξε σχετικά μικρότερη στην ηπειρωτική Ευρώπη σε σχέση με τις αγγλοσαξονικές χώρες, λόγω της θεσμικής αδράνειας των δομών του κοινωνικού κράτους που ως ένα βαθμό εξακολουθούν να επιβιώνουν¹⁶.

Το 2007, τη χρονιά της κρίσης, οι ανισότητες έφτασαν στο απόγειό τους. Τότε σημειώθηκε στην Αμερική η μεγαλύτερη απόκλιση εισοδημάτων υπέρ των πλουσιότερων στρωμάτων του πληθυσμού που έχει ποτέ καταγραφεί στην ιστορία, ανώτερη και από αυτή πριν από το μεγάλο κραχ του 1929, που αποτελεί το προηγούμενο ιστορικό ορόσημο. Η άνοδος των εισοδημάτων του 1% των υπερπλουσίων είναι ακόμα εντονότερη. Το 2007 το εισόδημά τους αντιπροσώπευε το ένα τέταρτο περίπου (23,7%) του συνόλου του αμερικανικού ΑΕΠ. Ακόμα πιο ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι οι ίδιοι καρπώθηκαν το 58% του συνόλου της μεγέθυνσης της οικονομίας μεταξύ 1976 και 2007¹⁷.

Η επικράτηση του ιδεολογήματος της εγγενούς αποτελεσματικότητας της αγοράς και της αυτορρυθμιστικής ικανότητάς της οδήγησε, μεταξύ άλλων, στη σχετική απορρύθμιση του τραπεζικού και χρηματιστηριακού συστήματος¹⁸. (Στις ΗΠΑ σχετικό σταθμό αποτέλεσε η κατάργηση το 1999, με τη Gramm-Leach-Bliley Act, του νόμου Glass-Steagall, ο οποίος επέβαλλε την αυστηρή διάκριση εμπορικών και επενδυτικών τραπεζών.) Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να μείνει ανεξέλεγκτη η κερδοσκοπική και καιροσκοπική τακτική των τραπεζών, ειδικά των αμερικανικών, και να αποχαλινωθεί το χρηματιστηριακό κεφάλαιο.

Ο Άλαν Γκρίνσπαν, ο πρόεδρος της Ομοσπονδιακής Αμερικανικής Τράπεζας (Fed), κατά την έκρηξη της κρίσης παραδέχτηκε σχετικά: «Έκανα λάθος στην εκτίμησή μου ότι το ιδιωτικό συμφέρον των οργανισμών, συγκεκριμένα των τραπεζών, θα οδηγού-

σε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο στην προστασία των μετόχων και της μετοχικής αξίας των εταιρειών. [...] Κατέρρευσε ένας βασικός πυλώνας του ανταγωνισμού και των ελεύθερων αγορών. Και αυτό με ξάφνιασε. Ακόμα δεν έχω καταλάβει πλήρως τι ακριβώς συνέβη»¹⁹.

Ως αποτέλεσμα της απορύθμισης, αλλά και των γενικότερων τάσεων της παγκοσμιοποίησης για την ισχυροποίηση του χρηματιστηριακού κεφαλαίου σε βάρος του «παραγωγικού», ήρθε η έκρηξη των διαφόρων αδιαφανών μορφών παραγωγών, τιτλοποιήσεων και όλων των σχετικών τοξικών «χαρτιών». (Το χρηματιστηριακό κεφάλαιο είναι «πλασματικό»²⁰, γιατί δεν ανταποκρίνεται σε πραγματική παραγωγική δραστηριότητα. Κυκλοφορεί μέσω της ανταλλαγής με άλλες μονάδες κεφαλαίου, αλλά στο σύνολό του δεν μπορεί να ανταλλαγεί με εμπορεύματα, επειδή υπάρχει ανεπαρκής πλούτος εμπορευμάτων που υποστηρίζει μια ολόενα και μεγαλύτερη μάζα μη παραγωγικής δραστηριότητας.)

Το πλασματικό χρήμα εκτοξεύτηκε στις ημέρες μας σε εξωπραγματικά επίπεδα. Έτσι, το 2010, σύμφωνα με την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών (BIS), ενώ το παγκόσμιο ΑΕΠ ανερχόταν σε 62 τρισ. δολάρια, η συνολική αξία των παντός είδους χρηματοπιστωτικών παραγωγών ανήλθε στα 1.020 τρισ. δολάρια, από τα οποία τα 437 τρισ. διακινήθηκαν στα οργανωμένα χρηματιστήρια και τα 583 τρισ. στις εκτός χρηματιστηρίου αγορές (*over-the-counter derivatives*)²¹. Είναι ενδεικτικό ότι το διεθνές εμπόριο σε πραγματικά αγαθά αποτελεί κλάσμα μικρότερο του ενός εκατοστού του πάσης φύσεως χρηματιστηριακού, «πλασματικού» κεφαλαίου²².

Αυτό είχε ως συνέπεια η κρίση του 2007, σε αντίθεση με τις παραδοσιακές, προηγούμενες κυκλικές κρίσεις του καπιταλισμού, να λάβει κυρίως τη μορφή κρίσης υπερσυσσώρευσης πλασματικού κεφαλαίου. Σημαντικό ρόλο στην εκδήλωσή της, ιδίως στις ΗΠΑ, έπαιξε και η πολιτική των τραπεζών να ευνοήσουν την υπερκατανάλωση, με χορήγηση επισφαλών στεγαστικών και κατανα-

λωτικών δανείων ακόμα και στα φτωχότερα στρώματα, των οποίων το εισόδημα είχε συμπιεστεί τόσο λόγω των πολιτικών αντιστροφής αναδιανομής, όσο και από τη μείωση των κοινωνικών μεταβιβάσεων του κράτους πρόνοιας.

Με τον τρόπο αυτό, η εργατική και η μεσαία τάξη, παρά τη στασιμότητα ή και τη σχετική μείωση των εισοδημάτων τους, παρσύρθηκαν σε δυσανάλογες για τις δυνατότητές τους υπερκαταναλωτικές συμπεριφορές. Ενισχύοντας τις τάσεις αυτές, οι κυβερνήσεις, αντί να προχωρήσουν σε μέτρα κοινωνικής αναδιανομής, επέκτειναν (ειδικά στις ΗΠΑ) περαιτέρω την απορύθμιση του τραπεζικού τομέα, ώστε να διευκολύνουν τα –ενυπόθηκα ιδίως– δάνεια²³.

Στην εκδήλωση της κρίσης συντέλεσαν ιδιαίτερα και οι θεσμικές ανισορροπίες της καπιταλιστικής ανάπτυξης, αποταμίευσης και επένδυσης σε παγκόσμιο επίπεδο, που εκδηλώνονται κατά κύριο λόγο με υψηλά ελλείμματα των τρεχουσών συναλλαγών των ΗΠΑ και αντίστοιχα υψηλά πλεονάσματα της Κίνας. Με τον τρόπο αυτό, οι ΗΠΑ πέτυχαν μεγάλη ρευστότητα και χαμηλά πραγματικά επιτόκια, που όμως επέτειναν ακόμα περισσότερο τις ανισορροπίες του χρηματοοικονομικού τομέα, σε συνδυασμό με τη φούσκα των ακινήτων και το κυνήγι των υψηλών αποδόσεων με τη χρήση εξωτικών χρηματοοικονομικών εργαλείων²⁴.

Η κρίση εκδηλώθηκε στις ΗΠΑ το 2007 με ένα κύμα χρεοκοπιών στον κλάδο χορήγησης στεγαστικών δανείων μειωμένης εξασφάλισης (*sub-prime loans*). Στις αρχές του 2008, οι τιμές των μετοχών κατακρημνίστηκαν, με αποτέλεσμα το Σεπτέμβριο η κρίση στο αμερικανικό τραπεζικό σύστημα να κορυφωθεί και να επεκταθεί στην Ευρώπη. Ως αντίδραση στην κρίση, η αμερικανική κυβέρνηση αφενός διέθεσε εκατοντάδες δισεκατομμύρια δολάρια για να μην καταρρεύσουν οι τραπεζικοί πυλώνες του συστήματος²⁵ και αφετέρου ίδρυσε νέα ειδικά ταμεία για την ενίσχυση της παραπαίουσας βιομηχανίας, ειδικά στον τομέα των αυτοκινήτων²⁶.